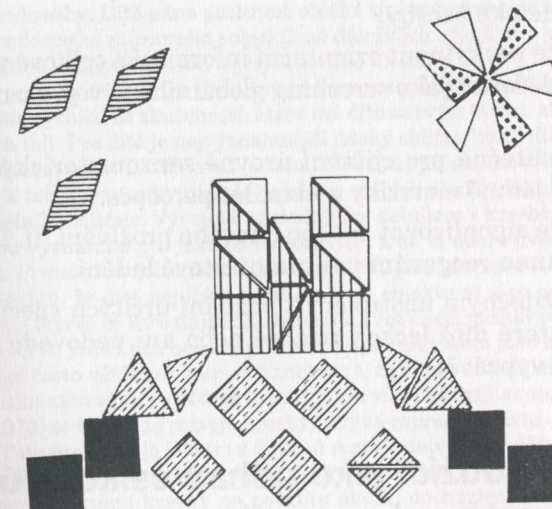

Francouz Arthus vytvořil v roce 1949 **Test vesnice**, založený na principu Welt-Testu. Materiál testu se skládá z miniaturních budov (kostel, domy, zámeček, továrna, stromy, lidské a zvířecí figurky, celkem více než 100 stavebnicových prvků. Proband má v neomezeném čase individuálně postavit libovolnou vesnici. K testu neexistují žádné normy. Výsledky jsou vztahovány k diagnostice poruch vývoje, zejména retardace a afektivních poruch u dětí a dospívajících. Stančák modifikoval roku 1963 tento test na slovenské poměry, a to bez psychoanalytické orientace. Test hodnotí podle 18 základních parametrů s 59 položkami. Používá jej k diferenciální diagnostice u neuróz, psychóz, organických psychosyndromů.

K manipulačním projektivním metodám patří i **Mozaikový test M. Lowenfeldové (LMT)** z roku 1954, který vychází z předpokladu, že se struktura osobnosti promítá do struktury konstrukce, kterou jedinec vytváří. Testový materiál tvoří 465 dřevěných nebo plastických destiček v pěti geometrických formách a v šesti barvách (bílá, žlutá, zelená, modrá, červená a černá). Vyšetřovaná osoba seskupuje destičky zcela libovolně podle vlastního uvážení na ohraničené podložce. Test se administruje individuálně bez časového omezení, přičemž průměrná doba trvání testu je 20–30 minut. Složené obrazce se obvykle fotografují za účelem vyhodnocení. To se provádí podle 23 kritérií, jako je počet obrázků, souvislost struktur, konkrétní nebo abstraktní obrazec, harmonie či disharmonie celku aj. Test slouží pro určování psychopatologických problémů, intelektuálního vývoje a různých osobnostních rysů. Normy jsou vypracovány pro různé skupiny z hlediska věku, kulturní úrovně, transkulturních rozdílů. Je použitelný již od 2 let, převážně se uplatňuje v dětské diagnostice, avšak i v testování dospělých.

Obr. 46. Mozaikový test Lowenfeldové. Ukázka provedení úkolu.

Materiál testu i interpretační systém může svádět k vytváření úsudků z analogie (roztříštěná figura – roztříštěné myšlení). V našich podmínkách se používá ojediněle, není restandardizován.

6 Kresebné techniky

(M. Vágnerová)

V kresbě se odrážejí různé psychické i jiné procesy, jde např. o kognitivní přístup ke ztvárnění tématu, o celkovou úroveň jemné motoriky a senzomotorické koordinace, o schopnost vizuální percepce, resp. o soustředěnost na vizuomotorickou činnost. Projevuje se v ní typ temperamentu a emoční prožívání, v tematické kresbě lze zjistit i způsob nazírání a postoj k určité skutečnosti, např. rodinným vztahům či sebepojetí. Z tohoto důvodu jsou kresebné testy velmi oblíbené a široce využívané. Důvodem je i snadnost jejich administrace a převažující ochota dětských klientů kreslit. Kresebný test je tudíž možné použít jako úvodní metody při navazování kontaktu. Kreslení poskytuje i možnost motorického, resp. celkového uvolnění, snižuje napětí, nejistotu a nedůvěru, která může komplikovat spolupráci. Kresebné metody nebývají časově ani jinak náročné a mohou poskytovat různé užitečné informace. V dětské psychologické praxi je jejich využití ještě rozsáhlejší než u dospělých.

Možnosti použití dětské kresby:

1. Kresba může poskytnout orientační informaci o celkové vývojové úrovni dítěte. Může sloužit jako screening globálního vývoje rozumových schopností.
2. Kresba je užitečná pro zjištění úrovně senzomotorických dovedností, resp. vývoje jemné motoriky a vizuální percepce.
3. Kresba může signalizovat způsob citového prožívání, tj. tendenci k určitému emočnímu reagování i aktuální citové ladění.
4. Kresba je užitečným nástrojem k poznání určitých specifických vztahů a postojů, které dítě leckdy nechce nebo ani nedovede projevit jinak, např. o nich vyprávět.

6.1 Kresba sloužící jako odhad celkové úrovně rozumových schopností

Pro tyto účely je možné využít dětskou kresbu pouze v předškolním a raném školním věku. V pozdějším období tuto diferenční schopnost ztrácí, a proto už nelze rozumové schopnosti ani orientačně hodnotit pomocí kresebných metod. Kresebné dovednosti dosáhnou přibližně v deseti letech určité standardní úrovně a dál se příliš nerozvíjejí, přinejmenším ne takovým způsobem, aby bylo možné usuzovat na jejich souvislost s rozvojem obecné inteligence. Abychom mohli z úrovně kresebných dovedností usuzovat na dosažený vývojový stupeň rozumových schopností, musejí být splněny některé základní předpoklady. Musejí být přiměřeně rozvinuty určité dílčí funkce, bez nichž se komplexnější schopnost kreslit nemůže rozvinout. Selhání v kresebných testech může signalizovat poruchu v oblasti zrakového vnímání, senzomotorické koordinace, jemné motoriky, ale i koordinace a integrace těchto funkcí. To znamená, že v případě špatného výkonu je třeba zjistit, zda dítě nemá problémy v některé z dílčích složek.

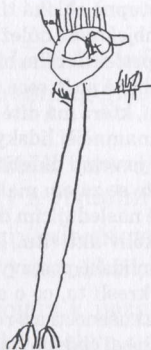
Kresba ukazuje na způsob dětského nazírání reality, na úroveň jeho uvažování. Kresbu lze chápat jako jednu ze symbolických funkcí, v níž se projeví tendence zobrazit skutečnost tak, jak ji dítě chápe (Piaget, 1970). Pro děti batolecího věku je nepochybně atraktivní sám pohyb, spojený s čmáráním. Často je uspokojuje mnohem víc než výsledek této činnosti. Teprve později se začnou zajímat o to, co vytvořily. V souvislosti s rozvojem poznávacích funkcí dítě postupně zjistí, že taková aktivita může sloužit jako prostředek k zobrazení něčeho, především toho, co je pro ně atraktivní. Na počátku bývá náhodný výtvarný výtvor teprve dočasně pojmenován, obvykle podle nějakého výrazného znaku, typického pro určitý objekt. Teprve v dalším období je dítě schopné uskutečnit svůj úmysl zobrazit něco konkrétního. Kresba se tak stává jedním ze způsobů symbolického zobrazení skutečnosti (Piaget, 1966; Steinberg a Belsky, 1991).

Podobnost kresby a zobrazovaného objektu je závislá na dosažení potřebné úrovně celého komplexu schopností a dovedností, ale i na dalších faktorech. Protože je kresba pojímána spíše jako vyjádření postoje dítěte k zobrazovanému objektu, mohou v ní převažovat subjektivně důležité znaky a jeho reálná podoba může být potlačena. Z. Matějček (1994) v této souvislosti stručně a výstižně říká, že dítě kreslí to, co o objektu ví, tj. to, co se mu na něm zdá důležité. Například kresba lidské postavy má na počátku vývoje hlavu a končetiny, ale často jí chybí trup. Vzhledem k tomu, že by tělo mohlo být docela dobře zobrazeno stejným způsobem jako hlava, neobstojí námitka, že by jej dítě nedokázalo nakreslit. Podobný smysl

mají průhledné kresby. Dítě pána postupně obléká tím způsobem, že mu přikresluje další části oděvu. Tendence ke zdůraznění subjektivně důležitých znaků se v kresbě objevuje i později, což umožňuje hodnotit kresbu z projektivního hlediska.

Kresba lidské postavy se objevuje přibližně po 3. roce a má své specifické znaky. Dětské pojetí lidského těla vychází ze zkušeností, které má dítě se svým tělem, ale je i výsledkem pozorování jiných lidí. Pro dítě je nejvýznamnější lidský obličej, který diferencuje ve směsici podnětů již v raném věku. Lidská tvář je velmi důležitá i při navazování sociálního kontaktu. Vzhledem k tomu není udivující, že se zájem malých předškoláků soustředí na zobrazení hlavy a detailů obličeje. Vývojově následujícím detailem v kresbě postavy jsou končetiny, které jsou významné pro jakoukoliv aktivitu. Dítě si dobře uvědomuje, k čemu mu mohou sloužit. Primárním zobrazením lidské postavy jsou hlavonožci, jejichž existence potvrzuje předpoklad, že dítě nejdříve kreslí to, co o objektu ví a co považuje za důležité. Trup se objevuje teprve se vzrůstající zkušeností a s rozvojem poznávacích procesů. Zpočátku bývá zobrazován jako kruh nebo elipsa, obdobným způsobem jako hlava – která je v dané vývojové fázi často větší než trup, což znamená, že je pro dítě důležitější.

Ke konci předškolního věku se dětské kresby stále více podobají skutečnosti. Podle Rhody Kelloggové (1970) se tato fáze rozvoje kresby nazývá reprezentativní. Dítě nyní kreslí spíše to, co vidí. Tato proměna je jedním z důkazů rozvoje decentrace dětského poznávání, nástupu fáze konkrétního logického myšlení, které lze rovněž charakterizovat jako fázi dětského realismu. Proměna kresby na počátku školní docházky odráží i zrání percepce, schopnost diferencovaného zrakového vnímání a rozvoj dětských zkušeností. Kresba postavy je v této době již dvoudimenzionální, obsahuje všechny objektivně důležité detaily a její zpracování je realistické. V průběhu dalšího vývoje se její způsob zobrazení mění poměrně málo – roste počet detailů, postava je lépe proporcovaná, zvyšuje se přesnost provedení. Vývojově podmíněným projevem je zobrazení profilu a zachycení pohybu postavy. Po 10. roce se kresebné schopnosti už příliš nerozvíjejí, pokud ovšem nejde o dítě výtvarně nadané a specificky stimulované. Ubývá realistického zpracování kresby, která je charakteristická pro děti raného školního věku: je to standardně proporcovaná postava, která je oblečená, dost často jde o zobrazení konkrétního člověka. Starší děti často preferují schematické zobrazení, které se vyznačuje zjednodušením, redukcí detailů. V období prepuberty přestávají být děti se svými výtvarnými spiknutími spokojené, jsou k nim nadměrně kritické a kreslení je přestává bavit. Kresebné projevy ztrácejí svou spontánnost, dospívající mají tendenci zjednodušovat, používat nějakých naučených klíšé nebo obkreslovat modely, které považují za lepší než svůj vlastní výtvar. Vývoj kresby lidské postavy může někdy dokonce regredovat na nižší vývojový stupeň (Novotná, 1999). V této době již nelze kresbu používat jako metodu pro hodnocení celkové úrovně kognitivních schopností. Způsob nazírání a chápání světa se v závislosti na vývoji změnil, a v kresbě se nyní v mnohem větší míře projevují jiné schopnosti a vlastnosti.

Obr. 47. Kresba lidské postavy vývojově opožděného chlapce ve věku 5;8. Má typické infantilní znaky, chybí trup, končetiny jsou jednodimenzionální, ruce i nohy mají nesprávný počet prstů.

Test kresby lidské postavy

Zkoušku kresby lidské postavy vytvořila v r. 1926 F. Goodenoughová. Vycházela přitom z předpokladu, že dětská kresba se zákonitě vyvíjí, její vývoj se projevuje přibýváním detailů, ale i vzrůstající správností a přesností jejího provedení. Test kresby lidské postavy byl rozšířen a revidován v roce 1963 D. B. Harrisem a vyšel pod názvem **Goodenough-Harris Drawing Test**. Harris rovněž kladl důraz na přesnost zobrazení reality, kresbu chápal jako prostředek k hodnocení kognitivního vývoje. Tato zkouška má dvě části, nejprve dítě kreslí mužskou postavu a potom ženskou postavu. Kresba postavy, mužské i ženské, je hodnocena pomocí 73 položek, které jsou zaměřeny především na zachycení jednotlivých částí těla, oblečení, proporcí apod. Doplňující kresbou je zobrazení sebe sama, autoportrét. Tato zkouška je ovšem zcela odlišně zaměřena, nehodnotí se zde vývojové aspekty kresby, ale jde o projektivní test dětské osobnosti. Jak se později ukázalo, tato varianta nesplnila diagnostická očekávání (Anastasi a Urbina, 1997). Test kresby lidské postavy má i svou českou verzi, v roce 1982 byl upraven a standardizován na českou populaci (Šturma a Vágnerová, 1982). V současné době jsou jeho normy i způsob hodnocení poněkud zastaralé. Nová verze bude mít jiný, diferencovanější způsob hodnocení a tvrdší normy, které budou lépe odpovídat vývojové úrovni současné dětské populace. V dalším textu uvádíme charakteristiku testu kresby lidské postavy tak, jak je uvedena v příručce z roku 1982.

■ **Popis testu:** Test kresby lidské postavy hodnotí kresbu dle představy, dítě nemá žádnou předlohu, musí dané téma samostatně zpracovat. Metoda patří do kategorie testů tužka-papír, nevyžaduje žádný specifický testový materiál.

■ **Administrace:** Test může být administrován individuálně i skupinově. Dítě kreslí lidskou postavu na standardní arch papíru formátu A4. Instrukce zní „Chtěl bych, abys mi na tento papír nakreslil obrázek pána. Nakresli obrázek tak, jak to nejlépe dovedeš. Máš na to dost času, pracuj, jak nejlépe umíš“. Je třeba dodržet přesnou instrukci, aby nedošlo ke zkreslení výsledku. Zkouška není časově limitována, dítě může kreslit tak dlouho, jak potřebuje. Pokud je časový interval potřebný ke zvládnutí úkolu nějak extrémní, je vhodné si tuto skutečnost zaznamenat, protože může mít význam pro celkové hodnocení dítěte (např. nápadná zbrkllost hyperaktivních dětí). V průběhu kreslení je vhodné sledovat, jak dítě postupuje, ale i některé jeho osobní a pracovní vlastnosti, které se v této činnosti mohou projevit. To je samozřejmě možné jen tehdy, když dítě vyšetřujeme individuálně. Když dítě kresbu dokončí, je užitečné s ním pohovořit o jeho kresbě, nechat je, aby se samo vyjádřilo, co je na jeho obrázku důležité. Tuto metodu je možné pro její relativní snadnost a přitažlivost užít jako první z testové baterie. Test je určen pro děti od 3,5 do 11 let.

■ **Hodnocení a interpretace:** Kresbu lidské postavy skórujeme podle 35 položek, 15 z nich je zaměřeno na obsah a 20 slouží ke klasifikaci způsobu provedení, tj. formy. Splnění položky je hodnoceno jedním bodem. Součtem obsahového a formálního skóru získáme celkový skór. Manuál obsahuje stenové normy, odlišné pro chlapce a dívky.

- **Obsahový skór (dále O-skór)** zachycuje kvalitu a počet detailů kresby. Např. zobrazení trupu, paží, prstů, oblečení apod. Obsahový skór roste rychleji než kvalita formálního zpracování kresby a dříve dosáhne svého vrcholu. Úspěšnost zvládnutí jednotlivých obsahových položek se zvyšuje v závislosti na věku, ale každá z těchto položek má jinou dynamiku vývoje. Např. znázornění paží je ve školním věku samozřejmostí, zatímco četnost zobrazení krku vzrůstá ještě v tomto období. Některé položky přestávají v určitém věku měřit, např. detaily zobrazení oděvu, které začínou přibližně v 10 letech dokonce klesat. Důvodem je pravděpodobně úbytek zájmu o kresebnou činnost, zvýšená kritičnost k vlastním výtvo-
rům apod. (Novotná a Škaloudová, 1999).
- **Formální skór (F-skór)** je zaměřen na zpracování tématu: vzájemné proporce jednotlivých částí postavy, dvoudimenzionální provedení, spojení jednotlivých částí, symetrie pravé a levé poloviny těla atd. Vývojově podmíněné zlepšení v oblasti formálního zpracování kresby je časově lokalizováno především do období raného školního věku a dosahuje svého vrcholu přibližně kolem 10. roku. Poté dochází ke stagnaci nebo dokon-

ce k úbytku přesnosti provedení, mnohé děti dávají přednost schematickému, zjednodušenému zobrazení lidské postavy. Zhoršení přesnosti kresby, např. jednodimenzionální provedení nebo disproportionovanost, v tomto věku nemusí být dána narušením kresebných schopností, ale postojem dítěte. Starší děti mnohdy kreslí nepozorně a bez zájmu.

Výsledky testu lze interpretovat z hlediska kvantitativního, na základě získaných bodů a tomu odpovídajícímu stenu, ale také kvalitativně, podrobnějším rozbořením jednotlivých zvláštností kresebného projevu i chování dítěte v průběhu testování. Srovnáním hodnoty obou stenů, obsahového a formálního, resp. celkového skóru, lze získat diagnosticky cenné podněty.

- Vysoký celkový skór mívají komplexně vyzrálé děti, které mají dobrou úroveň inteligence, některé pečlivé a klidné děti s vysokou motivací ke kreslení, zvláště dívky.
- Nízký celkový skór bývá typický pro děti se sníženou úrovní rozumových schopností, děti s nějakým postižením senzomotorických dovedností, děti neklidné a nesoustředěné. U dětí s ADHD syndromem, event. i u dětí s nějakým neurologickým postižením bývá jejich výsledek v testu kresby lidské postavy nižší než výsledek v různých testech inteligence.
- Obsahový skór je obecně méně citlivý na nejrůznější změny a postižení, proto bývá většinou vyšší než F-skór, ať jde o poruchu jakéhokoli typu. Oskór bývá vyšší u dětí s nějakým neurologickým postižením a u dětí se zrakovou vadou. Může tomu tak být i u některých dětí s celkově nižší inteligencí, tyto děti – zejména ve školním věku – mohou mít tendenci přeplnit svou kresbu detaily. (Nové hodnocení se snaží tento problém eliminovat účelnou diferenciací a redukcí položek, které hodnotí počet detailů.)
- Vyšší F-skór než O-skór se může vyskytovat u dětí s nápadně nízkou motivací ke kreslení, u dětí s emočními poruchami nebo adaptačními potížemi, u dětí psychicky deprivovaných. U těchto dětí bývá lepší úroveň zpracování než bohatost detailů také spíše následkem lhostejnosti a nedostatečné motivace než neschopnosti zobrazit vývojově přiměřený počet detailů. Nadměrná kritičnost starších dětí může vést k preferenci schematické kresby, která má velmi omezený počet detailů. Potom ovšem nejde o signál opožděného vývoje či celkově snížených rozumových schopností. To je třeba vzít v úvahu při interpretaci výsledků.

Při interpretaci výsledků je třeba si uvědomit, že tento test může měřit v každé vývojové fázi trochu jiné funkce, resp. některé zdůraznit ve větší míře než jiné. Jde např. o působení faktoru zrání, který významně ovlivní kresbu mladších dětí, ale u školáků bude mít menší význam apod. Rovněž je třeba vzít v úvahu, že děti s různou sociokulturní zkušeností mohou kreslit trochu jinak, budou klást důraz na jiné detaily apod. V kresbě lidské postavy (a samozřejmě i v ji-

ných kresbách) lze nalézt určité znaky, typické pro organické postižení CNS. Je to např. kvalita čar (nekoordinovaná, přerušovaná a nenavazující), problémy v proporcionality kresby a napojení jednotlivých detailů. Může to být např. i šikmá poloha postavy (Pogády et al., 1993). Tyto znaky se samozřejmě mohou občas objevit i u mladších, resp. nemotivovaných dětí, které pracují rychle a zbrkle. Ale pokud je jich víc, nebo se objevují pravidelně, pak je lze považovat za indikátor organické poruchy.

■ **Standardizace:** Test byl standardizován na populaci 1200 pražských dětí ve věku od 3,5 do 11 let. Retestová reliabilita s intervalem 1 měsíce byla měřena u tří věkových kategorií a dosáhla uspokojivé hodnoty v rozmezí 0,67–0,76. Shoda hodnotitelů se pohybovala v rozmezí 0,81–0,88. Vnitřní konzistence testu měřená koeficientem alfa1 dosáhla hodnot 0,73–0,87. Validita byla měřena srovnáním s výsledky v jiných kresebných testech (Bender-Gestal test, test obkreslování obrázků) a dosáhla hodnoty v rozmezí 0,40–0,60. Kernův test školní zralosti koreloval s výsledky v testu kresby lidské postavy poměrně vysoko, v pásmu hodnot 0,68–0,78. Korelace s výsledky v Ravenově a Wechslerově inteligenčním testu pro děti (WISC) se pohybovaly v rozmezí 0,43–0,75.

■ **Komentář:** Test kresby lidské postavy je hojně používán v klinické i poradenské praxi. Je vhodné jej zařadit jako standardní součást testové baterie, ať už jsou problémy vyšetřovaného dítěte jakékoli. Jeho hlavní přínos je v rychlé a snadné základní orientaci. Je vhodný pro sociokulturně handicapované děti, to znamená zanedbané děti, resp. děti z jiného etnika či uprchlíky. Hodí se i pro sluchové či řečové postižené děti. Takto získanou informaci je vhodné použít jako podnět k dalšímu, specifitějšímu diagnostickému zaměření. Pokud chceme tento test administrovat skupinově, je třeba uvážit vývojovou úroveň vyšetřovaných dětí a této skutečnosti přizpůsobit podmínky testování i velikost skupiny. Děti, které kreslit nedovedou, např. z důvodů neurologického postižení nebo děti s ADHD syndromem, nejsou k takové činnosti dostatečně motivovány, a proto u nich není vhodné zařadit tento test na začátek. Kresba lidské postavy může sloužit i ke zhodnocení úrovně senzomotorických dovedností, event. i jako projektivní metoda (viz další text).

Draw A Person: A Quantitative Scoring System (DAP)

Nejnovější americkou verzí testu kresby lidské postavy je Draw A Person: A Quantitative Scoring System (DAP), jehož autorem je J. A. Naglieri (1988). Jeho přínos spočívá zejména v aktualizaci a diferenciaci norem. Českou verzi této metody nabízí vydavatelství Psychodiagnostika.

směrech se zde projeví jeho typické osobnostní vlastnosti. Je třeba zdůraznit, že vztahy mezi znaky kresby a psychologickými charakteristikami testovaných dětí nemusí být vždycky zcela jednoznačné, a proto na ně nelze usuzovat jen na základě kresby.

■ **Administrace:** K testování je třeba pouze tužka a papír formátu A4. Dítě dostane instrukci, že má nakreslit lidskou postavu, a když je hotovo, tak dostane další pokyn, aby nakreslilo ještě postavu opačného pohlaví, než je ta, kterou vytvořilo jako první. Pohlaví první postavy není dáno, dítě si je určuje samo, obvykle ovšem kreslí bytost stejného pohlaví, jako je ono samo. (Podobný způsob používal i D. B. Harris.) Dost často je posuzována jen jedna postava, která je nakreslena jako první, bez ohledu na její pohlaví. Časový limit není určen, dítě může kreslit tak dlouho, jak potřebuje. Administrace testu obvykle trvá 10–15 minut. Metodu nelze používat skupinově, protože je zaměřena na individuálně specifické projevy jedince, které by mohly být v rámci skupiny nějak zkresleny, a nebylo by možné získat informace o postupu zobrazení lidské postavy, resp. o chování dítěte v průběhu testování. Když je dítě s kreslením hotovo, pokračujeme dotazováním, zaměřeným na zjištění všech možných charakteristik zobrazené postavy. Např. kolik je jí let, co dělá, jaká je a co ji zajímá, jakou má náladu a jak se cítí apod. Event. můžeme dítě požádat, aby si o tomto člověku vymyslelo nějaký příběh. Čím více informací získáme, tím snadnější je interpretace kresby. Dítěti toto dotazování prezentujeme jako hru. Postupně lze přejít k rozhovoru, zaměřenému na specifické problémy dětského klienta.

■ **Hodnocení a interpretace:** Základem hodnocení je předpoklad, že při kresbě lidské postavy dochází k projekci v tom smyslu, že dítě se s ní identifikuje a přičítá jí takové vlastnosti a znaky, které si myslí, že má ono samo, resp. ty, které by si mít přálo, a vzácněji i ty, které by mít nechťelo a obává se, že je má či může mít. V kresbě se může projevit jak skutečnost (to znamená zkušenosti dítěte, jeho reálné zážitky a konflikty), tak jeho obavy či přání. Dítě tudíž může nakreslit takovou postavu, která odpovídá jeho reálnému vzezření a stejně tak může nakreslit postavu, která vyjadřuje sílu či krásu, kterou sice ve skutečnosti nemá, ale rádo by mělo. V kresbě se může projevit i jiná varianta identifikace, dítě může do nakreslené postavy promítat svoje postoje a názory na jiného blízkého, resp. osobně důležitého člověka, např. rodiče. Proto je vhodné zjistit, jaká je bytost, s níž se dítě identifikovalo. Je třeba připomenout, že to vždycky nemusí být postava stejného pohlaví, ani ta, která by byla jeho skutečné podobě nejbližší. Obvykle bývá identifikační postavou ta, která je zobrazena jako první. Některé způsoby interpretace nápadných znaků kresby nelze považovat za validní, a proto jsme na základě dlouhodobých zkušeností s interpretací dětské kresby lidské a poznatků různých autorů vybrali některé znaky, které lze považovat za diagnosticky užitečné. Validita takového způsobu hodnocení nemůže být samozřejmě potvrzena klasickým způsobem, běžným např.

u výkonových testů. Kvalitativní hodnocení musí brát v úvahu komplexní provedení kresby postavy, jednotlivé znaky nemají žádný význam samy o sobě, ale jen v rámci tohoto, individuálně specifického komplexu. Kvalitativní hodnocení má jiná pravidla, ale i jinou spolehlivost. Je třeba připomenout, že je možné použít tento způsob hodnocení kresby lidské postavy pouze tehdy, když dítě dostatečně zvládlo kresebné dovednosti a případné nesrovnalosti nejsou dány jeho omezenými schopnostmi, např. nešikovností. To platí především u dětí předškolního a někdy i mladšího školního věku, dětí mentálně retardovaných a s nějakým organickým postižením CNS. Kresby takových dětí sice bývají různě disproporcionované, ale tyto nápadnosti nejsou, resp. nemusí být projevem nějakých emočních rozlad či narušeného postoje, ale jen důsledkem neschopnosti kreslit lépe. Tuto skutečnost by si měl každý klinický či poradenský psycholog uvědomit.

V souhrnu uvádíme **znaky dětské kresby lidské postavy, které mohou mít nějaký signální význam:**

- **Velikost postavy:** velmi malou postavu kreslí často děti úzkostné, trpící pocitem nejistoty a nedostatečnosti, s různými neurotickými rysy. Nápadně velká postava bývá typická pro děti, které mají sklon k sebeprosazování, event. až k agresivnímu reagování, které se nedovedou ovládat a podřídí pravidlům, mají snahu nějak vyniknout. Obecně může být nápadnost ve velikosti nakreslené postavy signálem nějakých potíží v sebepojetí a ve vztazích s prostředím, v němž dítě žije. Může se zde cítit potlačované a bezvýznamné, event. by chtělo zaujmout významnější pozici, má potřebu být středem pozornosti a vlivu. (I v tomto případě je třeba uvážit, zda velká postava není jen projevem neschopnosti lépe koordinovat grafomotorický projev, která je typická pro mladší předškoláky nebo i děti s nějakou poruchou jemné motoriky. Takové děti kreslí velkou postavu, protože je to z hlediska provedení snazší. Podobné potíže mohou mít i děti trpící ADHD syndromem, které se nedovedou soustředit na svůj úkol a rozvrhnout si prostor určený pro kresbu. Důsledkem bývá překročení hranice papíru, event. rámečku, a opět nejde o nic jiného než o specifický projev dílčí neschopnosti.)
- **Nedostatečné nebo chybné spojení jednotlivých částí postavy** může souviset s problémy sebepojetí, může svědčit pro poruchu pojetí vlastního tělového schématu. Takové kresby se mohou objevovat zejména v době dospívání, kdy jsou podmíněny proměnami vlastního zevnějšku, ale mohou je stimulovat i jiné prožitky a problémy, např. poruchy hybnosti či sexuální zneužívání. Při interpretaci takových znaků je nutná opatrnost a je nutné předem vyloučit, zda nejde o pouhý důsledek poruchy senzomotorické koordinace, hyperaktivity a nepozornosti, resp. lajdáctví a nedostatku motivace ke splnění takového úkolu.

- *Chybění podstatných částí těla* (např. hlavy, trupu, končetin, rysů obličeje apod.) se vyskytuje v kresbách dětí s emočními potížemi, s problémy sebepečetí a dětí v akutní stresové situaci. Vynechání důležité části může být důsledkem celkové únavy, vyčerpanosti, ale i bezradnosti a pocitu bezmocnosti, event. prázdnoty. Takové znaky bývají projevem apatie či depresivního ladění a vyskytují se v kresbách dětí s nějakou závažnější psychickou poruchou, resp. onemocněním, např. u dětí trpících schizofrenií, vzácněji u neurotických dětí.

- *Způsob zpracování jednotlivých částí těla:*

1. *Hlava* nápadně malá nebo asymetrická, s nápadnostmi obličeje bývá považována za signál celkové nevyrovnanosti, emočních problémů, popřípadě komunikačních a adaptačních potíží. Hlava je chápána jako centrum osobnosti, a proto může mít zobrazení jednotlivých rysů obličeje nějaký diagnostický význam. To se týká především očí a úst (viz klasické psychoanalytické interpretace). Zvýrazněné oči bývají považovány za signál paranoidních rysů, prázdné oči mohou signalizovat poruchu vztahů s okolím. Nápadně velká ústa nebo zvýrazněné zuby bývají interpretovány jako projev potřeby ovládnout okolí, jako signál tendence reagovat agresivně, event. jako projev dominující orální aktivity. Občas se vyskytuje i u jedinců, jejichž autoregulace je na nízké úrovni, a nejsou tudíž schopni ovládat svoje potřeby a odložit jejich uspokojení. Je to projev důrazu na aktuální saturaci, na silnou potřebu slasti. Nápadně velké a zdůrazněné rysy obličeje mohou znamenat potřebu být středem pozornosti, upoutávat zájem okolí a naopak, nenápadné, malé a potlačené rysy obličeje mohou svědčit pro úzkostné ladění a pocity nejistoty vlastního významu, resp. méněcennosti.
2. *Trup*. Znázornění trupu se objevuje až v určitém vývojovém období následujícím po fázi hlavonožce. V této době není jeho chybění nijak významné, jde o běžný, vývojově podmíněný projev. Pokud se tak stane později, tak už vynechání trupu určitý diagnostický význam má. Lze jej chápat jako odmítnutí vlastního těla, které je z nějakého důvodu nepřijemné a obtěžující. Chybění trupu může signalizovat poruchu vlastního tělového schématu, vyskytuje se např. u schizofreniků. Nápadné zpracování trupu, který je příliš úzký nebo nadměrně velký a neforemný, se vyskytuje u dětí, které mají neadekvátní vztah k vlastnímu tělu a k tělesným procesům. Infantilní provedení, nebo naopak zvýraznění mužských či ženských znaků, naznačuje nejistotu v identifikaci s odpovídající gender rolí. To platí ovšem až u starších, dospívajících dětí. U mladších dětí se objevují vzácně, obvykle v závislosti na nějakém reálném problému, tak se stalo např. v důsledku sexuálního zneužívání, kdy 6leté děvče nakreslilo postavu s pečlivě provedenými ženskými pohlavními znaky.

3. *Paže a ruce* spojují člověka s jeho okolím. Nápadně krátké nebo deformované paže, resp. ruce, mohou signalizovat komunikační problémy, nejistotu a strach z kontaktu s lidmi, eventuálně pocit bezmocnosti a manipulovanosti. Nápadně velké paže a ruce mohou vyjadřovat manifestní agresivitu nebo latentní touhu po moci, potřebu ovládat a získat dominantní pozici, z níž by bylo možné se takto projevoval. Vyčíslená potřeba agresivního jednání – které není dovolené – se zde může projevit symbolicky, např. v takto ztvárněné kresbě.
4. *Nohy* jsou symbolem rovnováhy a opory těla, stabilizují jeho polohu na zemi, resp. na tomto světě. Jestliže chybějí nebo jsou nějak deformované, může to znamenat nejistotu, nezakotvenost, problémy v sebepečetí, event. potíže v uplatnění a nestabilitu rolí v nějaké sociální skupině, resp. zcela obecně. Totéž platí i tehdy, když postava nestojí na zemi, resp. na nějakém jiném podkladu (alespoň předpokládaném) nebo je dokonce zobrazena vlající v prostoru. Šikmá poloha nakreslené postavy je rovněž hodnocena jako jeden z projevů organického postižení CNS, v takovém případě je třeba pečlivě analyzovat i další diagnostické znaky kresby.
5. *Oblečení* odráží sociální konformitu, přijetí sociálních norem. Tento znak je rovněž vývojově podmíněn, zpočátku děti kreslí postavy bez oblečení, resp. o něco později s knoflíky, které mají symbolizovat tento znak. Nápadně vyšrafované nebo vyčerněné oblečení může být signálem emočních rozlad, úzkosti a nejistoty. Nápadně nebo nedostatečně oblečené postavy se vyskytují u dětí předvádivých, hysteroidních, se zaměřením na vlastní zevnějšek jako prostředek sociálního kontaktu. Obdobný projev se může objevit i u dětí méně intelektově disponovaných, zanedbaných, impulzivních a s nedostatečnými zábrany. Důraz na oblečení může být i projevem gender identity – vyskytuje se např. u dívek, zde je třeba odlišného hodnotícího přístupu než u chlapců, kde jsou takové projevy spíše vzácné. Zdůraznění vnějších znaků identity, jako je oblečení, může být sociokulturně podmíněným projevem, lze se s ním setkat např. u romských dětí.
- *Způsob provedení kresby*. Nadměrně pečlivé provedení s mnoha důkladně vykreslenými detaily bývá charakteristické pro úzkostné děti s perfekcionistačným přístupem k úkolu, vyskytuje se u dětí rigidních, někdy i depresivních, kterým chybí spontaneita. Postava bývá v těchto případech nakreslena ve strnulém postoji, se vzpřímeným tělem i hlavou, s nohama těsně u sebe a pažemi u těla. Někdy se nadměrný počet detailů a značná pečlivost provedení objevuje i u méně nadaných dětí, které tímto způsobem kompenzují nedostatek kreativity. V takových případech bývá daný přístup generalizovaný a projevuje se v jakékoli činnosti.

- Význam určitého postupu zobrazení lidské postavy. Dítě obvykle začíná nejprve kreslit hlavu, popř. trup a hlavu. Hlava je subjektivně nejvýznamnější složkou postavy, je chápána jako její centrum, bývá i vývojově prvním znakem kresby lidské postavy. Hlavonožec nemá trup a často nemá ani jasně zobrazené končetiny, hlavu ovšem mít musí, jinak by nebyl chápán jako symbolické ztvárnění člověka. Pokud dítě kreslí hlavu až nakonec, což není obvyklé, lze tento projev chápat jako možný signál komunikačních a adaptačních potíží. Jestliže začíná nejprve kreslit nohy, může to být výrazem nedostatečné konformnosti, projevem negativismu a sklonů k opozici.
- Zvládnutí prostoru, umístění postavy v prostoru papíru. Nápadně malá postava, nakreslená v rohu, může být projevem citové nevyrovnanosti, nejistoty, problémů v sebepojetí a pochybností o své pozici ve světě. Vyskytuje se u dětí, které mají problémy v sebehodnocení, cítí se nějak ohrožené, a u dětí s adaptačními potížemi. Nápadně velká postava, která přesahuje vymezený prostor, symbolizuje obdobnou tendenci: přesahovat vymezená pravidla a požadavky okolí příliš nerespektovat. Hodnocení polohy nakresleného objektu na ploše papíru je jedním z diagnostických kritérií i v testu kresby stromu (viz další text).
- Kvalita čar: slabé, nejisté, črtané či přerušované čáry, stínování, začernění, nápadně mnoho oprav a škrtnutí nebo gumování svědčí pro emoční napětí, nejistotu a nepohodu, nepříznivé citové ladění či specifické emoční potíže (úzkost, strach, deprese či vztek). V některých případech může být důležité i to, ve kterých částech postavy se tyto znaky vyskytují. Kvalita obrysových čar může odrážet pocity psychické bariéry mezi subjektem a prostředím, event. nejistotu sebepojetí. Tato bariéra může být vyjádřena i jiným způsobem, např. uzavřením postavy v určitém prostoru, za plotem apod.

V dotazování se samozřejmě zaměřuje na všechny nápadnosti kresby a necháme dítě, aby sdělilo svůj názor, proč je zobrazilo právě takovým způsobem, jaké k tomu mělo důvody a proč si myslí, že je to tak nejlepší. Abychom odstranili obavy dítěte, že je jeho obrázek špatný a bude negativně hodnocen, tak je preventivně pochválíme a vyjádříme souhlas s jeho postupem. Takový postup by měl odblokovat nejistotu a hlavní zábrany testovaného klienta. V celkovém hodnocení je třeba vzít v úvahu jak hodnocení samotné kresby, tak výsledek rozhovoru i další informace, které o dítěti máme.

■ **Standardizace:** Metoda nebyla běžným způsobem standardizována. Nikdy nebyla potvrzena její validita, pokud hodnocení K. Machoverové používali jiní psychologové, nedosáhli žádoucích výsledků. K dispozici nejsou ani údaje měření, které by mohly sloužit jako důkaz stability zjištění, získaných pomocí tohoto projektivního hodnocení (Anastasi a Urbina, 1997). Pro posouzení vali-

dity této metody lze použít srovnání výsledků v diagnosticky různě vymezených skupinách. Projektivně zaměřené hodnocení kresby lidské postavy bylo např. použito u skupiny adolescentních delikventů ve věku 15–18 let (Berecká a Čulen, 1998). Bylo zjištěno, že tito chlapci s nápadnými poruchami chování měli tendenci k asymetrickému provedení kresby postavy, v jejich kresbách se objevovaly transparence, kresba byla hůře integrovaná a častěji se zde projevovala tendence k vynechávání. Sklon k asymetriím a nedostatečná integrovanost kresby je považována za projev nedostatečné sebekontroly a tendence k maladaptovanému chování, resp. emoční labilitě. Transparence a vynechávání považovala K. Machoverová (1980) za projev emocionální instability a vnitřních konfliktů. To samozřejmě může posílit tendenci k neadekvátnímu chování.

■ **Komentář:** Test kresby lidské postavy je možné použít jako součást testové baterie kdykoli, kdy je třeba se zaměřit na vyšetření dětské osobnosti, jejích specifických rysů a způsoby chování, které z nich vyplývají. To znamená u dětí s emočními a adaptačními potížemi, event. při podezření na závažnější duševní onemocnění či důsledky traumatizace. Metoda je užitečná zejména v klinické praxi. Hypotézy, které z tohoto způsobu hodnocení vyplývají, je vždycky třeba nějakým způsobem ověřit, je vhodné je akceptovat pouze jako podněty k dalšímu a zaměřenějšímu vyšetření. Přes všechny uvedené výhody může být tento test užitečný.

Test hvězd a vln

Autorka testu, U. Avé-Lallemantová (1979), považuje test hvězd a vln především za metodu, která je vhodná k diagnostice osobnosti. Vychází z představy, že testované dítě zaujímá k zobrazované skutečnosti určitý, individuálně typický postoj, který se projeví v jejím kresebném zobrazení. Podle jejího názoru se v kresbě hvězd a vln uplatňuje obecnější vztah subjektu ke světu, zatímco např. v testu kresby rodiny se projeví jeho zkušenost s tímto společenstvím.

■ **Popis testu a administrace** je stejná jako v případě výkonově zaměřené diagnostiky.

■ **Hodnocení a interpretace:** Kritéria projektivního hodnocení kresby hvězd a vln zahrnují:

1. **Způsob zpracování,** resp. způsob ztvárnění, zvládnutí obsahu. Zde autorka vychází ze stejného přístupu k hodnocení kresby, jaký použil ve svém testu E. Wartegg. Jde o diferenciaci obsahové, obrazové, formální a významové interpretace. Ve stručnosti lze říci, že jde o to, zda výsledný obrázek je pouze realistickým zobrazením tématu, či zda se zde projevuje tendence k vytvoření esteticky účinného celku, k použití dekorativních detailů, resp. k nějakému emotivnímu výrazu apod. Kromě uvedených kategorií přidává autorka ještě kategorii interpretace nálady.